
VITA

POLITIKAI POLARIZÁCIÓ MAGYARORSZÁGON

Az utóbbi években mind a politikai, mind a tudományos viták homlokterébe került a baloldali–jobboldali meghatározásának kérdése. E problémának a posztkommunista rendszerekben kialakuló új pártstruktúrák vizsgálata különös aktualitást adott. A publicisztikai vitákban elterjedt az az álláspont, hogy a baloldali–jobboldali megkülönböztetés veszített érvényességéből. Körösi András alábbi vitaindító tanulmánya ezt az értékelést vonja kétségbe, s tanulmányához szerkesztőségünk szakmai hozzászólásokat vár.

KÖRÖSÉNYI ANDRÁS

Bal és jobb. Az európai és a magyar politikai paletta*

Újra divatba jött az a nézet, amely szerint „baloldal” és „jobboldal”, ha valaha alkalmas volt is a politikai paletta leírására, ma már semmiképpen sem az. A kortárs politika kilépett a bal–jobb tagoltsággal leírható körből, meghaladta azt. A baloldal és jobboldal kategóriái elavultak, s nem sokra jutunk velük, ha a politikai paletta értelmezésére vállalkozunk.

Ez a nézet nem új keletű. A két világháború idején a „harmadik út” vitában, majd az 1950–1960-as évek fordulóján, a jóléti konszenzus kialakulása, a „social engineering” aranykora idején minden probléma és konfliktus pusztán technikai-szakszerűségi problémának tűnt és a társadalmelemzők az „ideológia végéről”, a nemzetközi trendeket tekintve a nyugati és a keleti rendszerek közötti „konvergenciáról” beszéltek. Később, az 1970-es évektől a hagyományos konfliktusmezőn túlmutató „posztmateriális” értékrend térhódítása nyomán kezdték ismét emlegetni a bal és jobb kategóriáinak a háttérbe szorulását.

A bal és jobb kategóriáinak az elutasítása ma különösen a kelet-európai politikában és a „posztkommunista” politika elemzésekor jelentkezik. Így van ez Magyarországon is, ahol sokan kétségbe vonják, hogy a bal és jobb kategóriái alkalmasak a kialakult pártpolitikai paletta elemzésére.¹

Egyik fő tézisem, hogy baloldal és jobboldal kategóriái továbbra is az európai politika alapvető fogalmi rendjét és viszonyítási rendszerét alkotják. Ezzel foglalkozik írásom első része.

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani a Collegium Budapestnek, ahol posztdoktori ösztöndíjként lehetőségem nyílt e tanulmány megírására.

Második tézisem, hogy baloldal és jobboldal az újra plurálissá vált magyar politikában sem értelmetlen fogalmak, sőt: annak alapvető kódrendszerét jelentik. Az 1990-es évek elején Magyarországon is a bal–jobb tengely vált a politikai verseny legfontosabb dimenziójává. Ezt kívánom igazolni írásom második részében.

BAL ÉS JOBB NYUGAT-EURÓPÁBAN

Pragmatikus és ideologikus politika

Baloldal és jobboldal alapvető kódrendszert jelentenek abban az *ideológiai mezőben*, amelyben az európai politika elhelyezkedik. Nem alkalmasak azonban minden politikai konfliktus értelmezésére. A politikai konfliktusokat két ideáltípus, a *pragmatikus* és az *ideologikus* konfliktus-típus által kifeszített skálán értelmezhetjük. A baloldal és jobboldal fogalmainak az érvényességi köre addig terjed(het) a politikában, ameddig az ideológia határai. Minél ideologikusabb a politika, annál inkább *releváns* a baloldal és jobboldal fogalma. Minél pragmatikusabb a politika, annál kisebb a magyarázó erejük.

Az európai politikában azonban — eltérően az angolszász világtól — igen nagy az ideológiák szerepe. A politikai *kódrendszer* a pragmatikus jellegű követelések vagy konfliktusok nagy részét is *ideologikus mezőben* értelmezi. Ezt a mezőt a *baloldal–jobboldal* ellentéte határozta meg. A politikai verseny, a pártpolitika logikája következtében a politikai szereplők ideologikusan értelmezik a politikai konfliktusok nagy részét. A pragmatikus–ideologikus skálán elhelyezhető politikai konfliktusokat a politikai verseny logikája is a skála ideologikus oldala irányába „tolja”. Az alábbiakban az ideológiai konfliktusok terepét, az ideológiai mezőt értelmezzük. Az európai politikai hagyományban az ideológiai mezőt a baloldal–jobboldal tradíció kettőssége feszíti ki.

Az ideológiai mező: bal- és jobboldal

A jobboldal és baloldal fogalmai ideológiai, világnézeti tradíciókat jelölnek, amelyek az emberről, a világról és a helyes társadalomról alkotott eltérő eszmékre és nézetrendszerekre épülnek. Baloldal és jobboldal olyan általános világkép, világfelfogás, amelynek kimondott vagy ki nem mondott filozófiai gyökerei a racionalista, „progresszív”, illetve a „konzervatív” filozófiában rejlenek. Nem egységes politikai ideológiákról vagy eszmekörökről van szó, hanem értékek és elvek együtteséről, de elsősorban a politikával és az emberrel kapcsolatos gondolkodásmódról és attitűdről. Az egyes politikai korszakokban e gondolkodásmód, attitűd alapján születnek a koherens politikai nézetrendszerek, az egyes konkrét szituációkban felmerülő kérdésekre és konfliktusokra pedig a konkrét politikai válaszok.

Fordítsuk figyelmünket a baloldal és jobboldal fogalmaira. Mit is értünk a mai politikában bal-, illetve jobboldalon?

A *baloldal* a francia felvilágosodás és forradalom szellemi-politikai hagyományait követi: a racionalista világkép, a konstruktivista gondolkodás (Hayek 1976), a társadalom megjavíthatóságába vetett hit és politikai radikalizmus jellemzi. Hisz a társadalmi egyenlőség, az emberi jogok, valamint a politikai és társadalmi demokrácia korlátlan kiterjeszhetőségében — materiális értelemben is, így a jóléti demokrácia híve. Társadalmi kérdésekben „liberális”, azaz például halálbüntetés-ellenes és abortuszpárti. Az emberi jogi liberalizmus az utóbbi évtizedekben a viselkedési devianciák (pl. homoszexualitás) társadalmi elfogadásáért, azaz a konformizmus ellen harcol. A modern baloldaliság világi, internacionalista, városi kultúrát hordoz.

A századfordulótól gazdasági és érdekkonfliktusokban is kialakult egy hagyományos baloldali álláspont. A munkaügyi konfliktusokban a munkaadókkal szemben inkább a munkavállalók oldalán áll, s gyakran szoros viszonyt tart fenn a szakszervezetekkel.

Kül- és védelmi politikában a kortárs — az 1945 utáni — baloldal gyakran igen „puha” álláspontot képvisel: például a nyolcvanas évek első felében Nyugat-Európában egy sor baloldali párt és mozgalom az egyoldalú katonai leszerelés (esetleg a semlegesség) híve, illetve az antinukleáris mozgalmak támogatója volt.

A modern politikában a szociálliberalizmus és a szociáldemokrácia a demokratikus baloldaliság legfőbb hordozója. Nyugat-Európában a szociáldemokrata és szocialista pártok képviselik, de ide tartozik az angol Munkáspárt is. A szélsőbalt a kommunista pártok jelentik. Az új posztmateriális értékeket a politikai palettán a zöldek képviselik. A kortárs liberális pártok egy része is a politikai baloldalhoz tartozik.

A *jobboldal* ezzel szemben konzervatív világképre épít: a racionális emberi cselekvésnek a korlátait, a szokásoknak és tradícióknak pedig a jelentőségét hangsúlyozza. A baloldali radikalizmussal szemben a társadalomfejlődés vonatkozásaiban evolucionista, az intézményi változások lehetőségeit illetően reformista, ideológiailag pedig antiutópista. A társadalmi egyenlőtleniséget és tagolódást szükségszerűnek tartja. A rend és az autoritás híve. A demokrácia korlátlan kiterjesztésével szemben az alkotmányosságot tekinti garanciának, miközben védelmezi az állami autoritást mint a polgári társadalom politikai-jogi garanciáját.

Kül- és védelmi politikáját a „keményebb” vonal jellemzi. Az ideológiai palettán a jobboldalon jelenik meg a vallásfelekezeti alapon alapuló politika és a 20. században a nacionalizmus is. A modernséggel szemben inkább tradicionalista (a városival szemben inkább vidéki) kultúrát és értékeket hordoz.

Társadalmi kérdésekben konzervatív (pl. abortuszellenes, halálbüntetéspárti). A modern ipari konfliktusokban a munkavállalókkal szemben a munkaadói oldalt, az „üzleti köröket” képviseli. De sokáig a jobboldalon foglaltak helyet az agrártársadalmat képviselő agrárpártok is.

A mai Nyugat-Európában a mérsékelt jobboldaliságot elsősorban a konzervatív és kereszténydemokrata pártok képviselik, de ide tartoznak a francia gaulleisták és a hagyományos liberális pártok (Körösi 1989). (Bal- és jobboldal néhány jellemzőjét foglalja össze a 2. táblázat.)

Egy vagy többdimenziós politikai mező

Bal és jobb tehát egymással szemben álló ideológiai tradíciókat jelentenek. A gyakorlati politikában azonban ritkán találkozunk tiszta képletekkel. Baloldali és jobboldali politikai elemek gyakran összemosódnak, illetve *inkonzisztens* módon jelennek meg egy-egy politikus vagy politikai párt szótárában. (Az inkonzisztencia problémakörére később visszatérek.) Az ötvenes-hatvanas évek ideológiai apályának időszakától kezdve (Bell 1960) újra és újra felmerülő és egyre elfogadottabb álláspont, hogy a hagyományos baloldal és jobboldal fogalmai egyre kevésbé alkalmasak a politikai paletta leírására.

Jelen munka szerzője nem osztja ezt az álláspontot, és úgy véli, hogy az európai politikában a bal és jobb kategóriáinak magyarázó ereje nem vesztett jelentőségéből (még ha az ideológiai polarizáció mértéke csökkent is az 1940-es és 1960-as évek vége közötti időszakban). A pártok és a politikai irányzatok empirikus tarkaságában tiszta képletek korábban is csak ritkán adódtak és ma sem gyakoriak. Bal- és jobboldal azonban a 20. századi modern demokráciák korszakában a pártpolitika és a politikai hovatartozás legfontosabb vonatkoztatási (értelmezési) kerete, a pártok közötti *verseny* dimenziója.²

Kérdés azonban, hogy lehetséges-e a politikai irányzatokat egyetlen dimenzióba — a baloldali–jobboldali tengelyhez — illeszteni? Ez a politikai vélemények és orientációk *konzisztenciájának* a kérdése (Almond–Powell 1978: 26–28). Ha valakinek az egyik kérdésben elfoglalt álláspontja nincs kapcsolatban egy más kérdéstről vallott véleményével, akkor *inkonzisztens* véleményegyüttesről van szó. Ilyen „inkonzisztens” véleményegyüttes az, ha például az egyház társadalmi befolyásának védelméhez a nagyobb szociális egyenlőség követelése társul.

Ha az állampolgárok véleményegyüttese a politikai konfliktusok különböző dimenzióiban inkonzisztens módon alakul, nem illeszkedik egymáshoz, akkor a társadalom politikai preferencia-térképe *többdimenziós*. Nem, vagy nem kizárólagosan a baloldali–jobboldali skála alkotja a pártok közötti verseny dimenzióját.

Ha viszont valakinek az egyik kérdésben elfoglalt álláspontja kapcsolatban van más kérdésben kialakult preferenciáival, akkor *konzisztens* véleményegyüttesről van szó. Például ha a nagyobb szociális egyenlőség programjához az abortusz lehetőségének a szélesítése vagy a homoszexuálisok jogegyenlőségének követelése társul, „konzisztens” baloldali álláspontról van szó.

Ha az állampolgárok legtöbbje koherens véleményegyüttesrel (politikai attitűdök koherens együttesével) rendelkezik, és ezek azonos módon illeszkednek egymáshoz, akkor az adott társadalom teljes poli-

itikai preferencia-térképe egyetlen dimenziót alkot. Ilyen dimenzió a bal–jobb politikai skála.

De belesűrítethető-e a politikai konfliktusok egyetlen, baloldali–jobboldali dimenzióba? A politikai mező egy vagy többdimenziós jellege attól függ, hogy a politikai tagoltság különböző dimenziókban elfoglalt politikai pozíciók között van-e konzisztencia. Nézzük a két szélső esetet.

Ha egy társadalomban a szavazók koherens véleményegyüttessel rendelkeznek, s ezek azonos módon illeszkednek egymáshoz (korrelálnak egymással), akkor a szavazók együttesének politikai preferencia-térképe *egydimenziós*. Ilyenkor a pártok között folyó versenynek egyetlen nagy átfogó dimenziója alakul ki, amelybe minden felvetett politikai kérdés, ígéret, követelés konzekvens módon beilleszthető. Ilyen dimenzió a *bal–jobb skála*.

Egy fiktív példa

Lássunk egy példát először az inkonzisztenciára. Az *inkonzisztencia* problémája egyidős a jobb és bal kategóriájának politikai skálaként történő alkalmazásával. A legelső s talán azóta is leggyakrabban előforduló (az inkonzisztenciából következő) „zavart” az okozza, ha a *politikai*, valamint a *gazdasági bal és jobb* nem esik egybe, hanem *keresztbe metszi* egymást.

Példánkban a gazdasági dimenziót az állam gazdasági szerepével, a politikai–ideológiai dimenziót pedig a vallással és az egyházzal kapcsolatos álláspont mutatja (1. táblázat).

1. táblázat

Bal- és jobboldal két dimenzióban

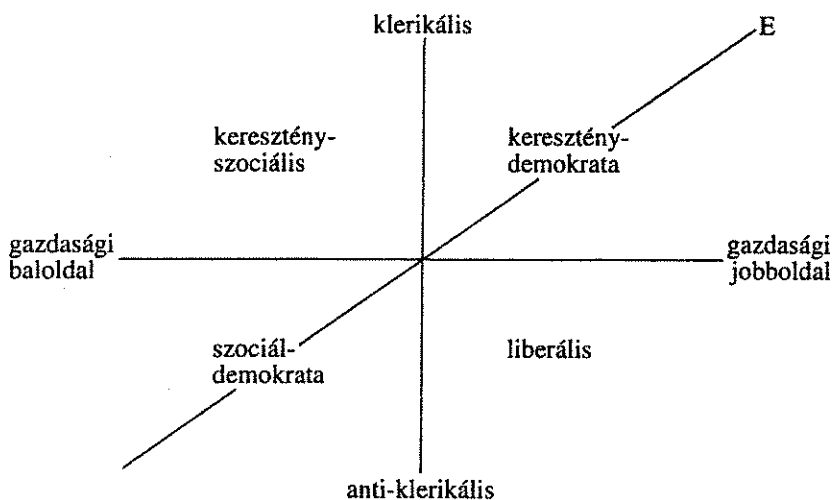
dimenziók	baloldal	jobboldal
I. gazdasági	állam szerepét növelő	állam szerepét csökkentő
II. politikai-ideológiai	antiklerikális	klerikális

A fenti két dimenzióban adott preferenciák párosítása alapján négyféle politikai pozíció foglalható el.

- I. *szociáldemokrata* = gazdasági bal + ideológiai bal,
- II. *kereszténydemokrata* = gazdasági jobb + ideológiai jobb,
- III. *liberális* = gazdasági jobb + ideológiai bal,
- IV. *keresztényszociális* = gazdasági bal + ideológiai jobb.

I. és II. párosítás „konzisztens”, III. és IV. pedig „inkonzisztens” preferenciapárost jelöl. Ha a politikai palettán mind a négy preferencia-együttes jelen van, akkor a pártok közötti verseny kétdimenziós politikai mezőben folyik. A pártok elhelyezkedését a *kétdimenziós politikai mezőben* mutatja az 1. ábra.

1. ábra

Ez a politikai mező csak két esetben „egyszerűsíthető”, *redukálható* egydimenziósra. Az egyik, ha a politikai konfliktusok többféle dimenziója közül az egyik dominánssá válik, és háttérbe szorítja a létező többi dimenziót. Az egydimenzióra történő redukció *másik* esete az, ha — példánkhoz visszatérve — a liberálisok és a keresztényszociálisok szerepe kisebb a „fő” dimenzióban (*E* egyenes mentén) elhelyezkedő pártokéhoz képest.

Az 1945 utáni európai demokráciák többségében a redukció egyik vagy másik formája többé-kevésbé végbemegy. *Keresztényszociális* pártok már alig maradtak a politikai palettán, a *liberálisok* parlamenti részaránya pedig a választójognak az 1920-as években történt kiterjesztése következtében alaposan megcsappant. A pártok, így elsősorban a *konzervatívok* és *szociáldemokraták* pedig a gazdasági és ideológiai baloldal (jobboldal) közötti konzisztenciát jelölő *E* egyenes mentén helyezkednek el. A konzervatívok gazdasági és ideológiai értelemben egyaránt a jobb-, a szociáldemokraták pedig mindkét dimenzióban egyaránt a baloldalon foglalnak helyet.

Az *E* egyenes alkotja tehát a pártok közötti verseny fő dimenzióját. Ennek köszönhető, hogy az európai politikai kódrendszer a politikai palettán „inkonzisztens” pozíciót elfoglaló pártokat is az *E* egyenesre „vetítve” értelmezi. Így kerülnek a liberálisok vagy a keresztényszociálisok az egydimenziós bal–jobb skálán (azaz az *E* egyenesen) a centrumba, vagy annak közelébe.³ Ennek messzemenő következményei vannak a pártok között a szavazatokért folytatott verseny, valamint a centrum-pártok koalícióképesége és a kormányalakítás területein.

A politikai tagoltság dimenziói és a bal–jobb skála

Az előző pontban arra a következtetésre jutottunk, hogy létezik és releváns a bal–jobb skála. Ha ez így van, akkor a politikai tagoltság dimenziói (vallás, osztály stb.), valamint az egyéb politikai konfliktusterületek (pl. külpolitika) értelmezhetőek a bal–jobb skálán. De valóban így van ez? Látni fogjuk, hogy igen. A politikai törésvonalak mentén és a fontosabb politikai konfliktusokban elfoglalt egyik vagy másik pozíció baloldali vagy jobboldali (esetleg „centrum”) pozíciót is jelöl egyben.

Az 1970–1980-as évek politikai konfliktusait veszi számba ebből a szempontból a 2. táblázat.

2. táblázat

Politikai konfliktusok a bal–jobb mezőben

konfliktusterületek	BALOLDAL	JOBBOLDAL
vallás	antiklerikális	klerikális
etnikum/nyelv	nemzetközi	nemzeti
város–vidék	városi	városi/vidéki
osztály	munkavállaló	munkaadó
állam gazdasági szerepe	aktívabb	passzívabb
posztindusztriális	posztindusztriális	indusztriális
külpolitika	USA-ellenes	USA-barát
	szovjetbarát	szovjetellenes
katonai védelem	„puhább”	„keményebb”
társadalmi kérdések *	„liberális”	„konzervatív”
	(emberi jogok)	(autoritás, tekintély)

* A „liberálisabb” baloldal például halálbüntetés-ellenes és abortusz-párti, míg a „konzervatívabb” jobboldal halálbüntetés-párti és abortusz-ellenes.

Tömeges politikai attitűdök és a bal–jobb skála

Bal- és jobboldalt mint az európai politika tradícióit vezettük be: kérdés, jelentenek-e még valamit a 20. század második felében. Miután a baloldal–jobboldal skála relevanciáját a politikatudomány elemzési konstrukcióinak segítségével igazoltuk, felmerül a kérdés: működik-e a baloldal–jobboldal fogalompár a *tömegpolitikában*, iránytűje-e a tömegek, a választók politikai ítéleteinek, hatással van-e a politikai preferenciák kialakítására, a szavazói viselkedésre? Valóban a politikai cselekedeteket strukturáló politikai kódrendszer, vagy a politikatudomány üres konstrukciója? Erre keresünk választ az alábbiakban.

A választói viselkedés is, de az alábbiakban ismertetett politikai szociológiai kutatások is azt igazolják, hogy a baloldali–jobboldali kódrendszer a tömegpolitikában is működik, áthatja az állampolgárok

attitűdjét és befolyásolja véleményüket a konkrétan felmerülő követelésekkel, konfliktusokkal kapcsolatban. Az erre irányuló felmérések tanúsága szerint az európai demokráciák országaiban a megkérdezettek túlnyomó része képes saját politikai preferenciáit elhelyezni a bal–jobb skálán. Egy 1976-os „Eurobarometer” vizsgálat szerint nyolc ország között a legalacsonyabb érték is 67,6 százalékos volt (Sani–Sartori 1983).

De viszonylagos közmegegyezés van — a felmérések szerint — a *bal-és jobboldal tartalmát* illetően is. Minél inkább balra helyezték el magukat a megkérdezettek a bal–jobb skálán, annál magasabb arányban rendelkeztek jellegzetes baloldali attitűddel konkrét politikai kérdésekben, azaz annál magasabb arányban tartottak fontosnak olyan tipikus baloldali elveket, követeléseket, mint a társadalmi egyenlőtlenség csökkentése. És viszont, minél inkább jobbra helyezték el magukat a megkérdezettek a bal–jobb skálán, annál magasabb arányban rendelkeztek jellegzetes jobboldali attitűddel, illetve állásponttal. A vizsgálatban szereplő jobb-, illetve baloldali pozíciókat a 3. táblázatban foglaltam össze.

3. táblázat

BALOLDALI POZÍCIÓK	JOBBOLDALI POZÍCIÓK
társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése	„status quo” fenntartásának fontossága
radikális változások	vallás fontossága
szükségessége	
nők és férfiak közötti jogegyenlőség megteremtése	aktív vallásgyakorlás fontossága

Hasonlóképpen jellegzetes képet mutattak az egyes intézményekkel és társadalmi jelenségekkel kapcsolatos attitűd-vizsgálatok.

Milyen irányba (+ vagy –) változnak az európai demokráciák polgárainak az egyes intézményekkel, országokkal vagy jelenségekkel kapcsolatos attitűdjei, ha balra vagy jobbra haladunk a választ adók önbesorolása alapján felállított politikai preferencia-skálán? Minél baloldalibb önbesorolási csoportot veszünk, annál inkább negatív például a rendőrséggel kapcsolatos attitűd, megítélés, viszont annál inkább pozitív a diákmozgalmak megítélés. A különböző intézményekkel kapcsolatos — a bal–jobb skálán való önbesorolással összefüggő — attitűdváltozás irányát a 4. táblázatban foglaltam össze.

4. táblázat

*Egyes intézményekkel kapcsolatos attitűd (bizalmi-index) változás iránya
a bal–jobb skálán történő elmozdulás függvényében*

	BALRA	JOBBRA
szakszervezetek	+	–
„Big businnes”/nagyőke	–	+
papság	–	+
női egyenjogúságért küzdő mozgalom	+	–
diákmozgalmak	+	–
rendőrség	–	+
Szovjetunió	+	–
Amerikai Egyesült Államok	–	+

Forrás: Sani–Sartori 1983: 311–319.

*

A fentiek összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a baloldali–jobboldali tengely a modern európai pártpolitikában továbbra is releváns, és a pártok közötti verseny fő dimenziója és értelmező kerete. Láthattuk, hogy ezt a tézist az analitikus érvek mellett empirikus felmérések is megerősítik. Európában a politikai hagyományok következtében kialakult politikai *kódrendszer* a pragmatikus jellegű követelések vagy konfliktusok nagy részét is *ideologikus mezőben értelmezi*. Ezt a mezőt *baloldal* és *jobboldal* ellentéte határozza meg. Hozzátehetjük ehhez továbbá még azt is, hogy a különböző jellegű kérdéseknek és konfliktusoknak egy egységes politikai mezőbe való besorolását a pártok közötti verseny logikája is kikényszeríti (lásd Downs 1957; 1990). A baloldali–jobboldali skála érvényességét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a skálán való elhelyezkedés vált a kormányalakítás, a koalícióképződés alapvető kritériumává (Lawer–Schoefield 1991).

BAL ÉS JOBB A MAGYAR POLITIKAI PALETTÁN

Az 1990-es választások időszakában a kialakuló magyarországi többpárti politikai paletta egyik sajátossága az volt, hogy hiányzott a nyugat-európai értelemben vett szociáldemokrácia. A *gazdasági* értelemben vett baloldali–jobboldali tagoltság még nem, vagy csak kevéssé alakult ki. Ezzel szemben *politikai–ideológiai síkon* annál markánsabban vált el bal- és jobboldal.⁴

A gazdasági dimenzió gyengesége

A gazdasági dimenzió gyengeségének egyik oka, hogy a gazdasági kérdéseknek — különösen az 1990-es választásokat megelőző időszakban — igen csekély volt a politikai súlyuk, s kevésbé osztották meg a politikát. Az 1989–1990-es politikai spektrum nem a munkavállalókat, szakszervezeteket képviselő baloldal és a tulajdonosi osztályt, valamint a középosztályt képviselő jobboldal között vált ketté. Négy évtizednyi szocializmus után nem volt olyan jelentősebb párt, amely baloldali gazdasági programot hirdetett volna. A nagyobb pártok gazdaságpolitikai programja között sem volt alapvető különbség az 1990-es választások idején: egyaránt a privatizációt, a deregulációt és a liberalizálást állították a középpontba, azaz jobboldali gazdasági programot hirdettek. Az alapvető gazdaságpolitikai dilemmák később sem az állami beavatkozás növekedésének, illetve csökkentésének az alternatívája körül rajzolódtak ki — ezekben a kérdésekben konszenzus alakult ki a főbb politikai szereplők között —, hanem például a privatizáció módszerei és üteme körül.

A pártok ideológiai orientációi és programjuk

A parlamenti pártok ideológiai orientációi és politikai programjai vizont kifeszítik a baloldal–jobboldal skálát.⁵ Csak jelzésszerűen jellemezve a pártokat, azt mondhatjuk, hogy az MSZP szocialista, az SZDSZ pedig baloldali liberális, vagy másképpen, szociálliberális párt. A FIDESZ szintén liberális párt, de kevésbé ideologikus és a szociálliberális vonások kevésbé jellemzőek rá. A KDNP keresztény–konzervatív párt, a FKgP pedig — az egyetlen igazi rétegpárt a magyar palettán — agrárpárt. Az MDF jobboldali gyűjtőpárt, amely ideológiai értelemben lefedi szinte a teljes jobboldali politikai spektrumot — a mérsékelt konzervatív és kereszténydemokratáktól az ultranacionalistákig.⁶ A parlamenten kívüli politikai erőket is figyelembe véve kialakult szinte a teljes, az európai politikát jellemző baloldali–jobboldali politikai térkép.

A baloldal itt is a „progresszív”, a szocialista és liberális, a jobboldal pedig a „konzervatív” megközelítést jelenti. Baloldal és jobboldal ellentéte az emberi természet, a világ és a politika radikális, libertárius, valamint az autoriter, konzervatív felfogása között húzódik. Állam, politika, hatalom és emberi jogok eltérő felfogásáról van szó.

A baloldal–jobboldal dimenzió szerepére és a parlamenti pártoknak e dimenzióban való elhelyezkedésére vonatkozó elemzést igazolja néhány további empirikus kutatás is, így például az 1990-es választások előtti *pártprogramok* tartalomelemzése (Kovács–Tóth 1992). Ezek szerint a pártok elhelyezkedése a bal–jobb skálán a következő:

MSZP — FIDESZ — SZDSZ — MDF — FKgP — KDNP.

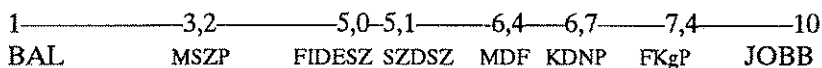
A választók szintjén

A magyarországi pártok jobb- és baloldal kategóriáival történő elemzése, elhelyezésük a bal–jobb skálán nem az elemzők politikatudományi bűvészkedése a nyugat-európai politikából mesterségesen „átplántált” kategóriákkal. A közvéleménykutatások szerint élő kategóriákról van szó, amelyeket a magyar választók tömegei is értenek, és amelyekkel a hazai pártok elhelyezkedését is értelmezni tudják.

Egybehangzóak azon közvéleménykutatások eredményei, amelyek a pártok bal–jobboldali skálán történő elhelyezkedésére, vagy pedig a pártok egymástól való távolságára kérdeztek. A megkérdezettek nem utasították el a kérdést, és el tudták helyezni a pártokat a bal–jobb skálán.

Az egyik ilyen vizsgálat eredményei alapján (Simon 1992: 616–617) a parlamenti pártok 1-től 10-ig terjedő bal–jobb skálán a következőképpen foglaltak helyet (lásd a 2. ábrát).⁶

2. ábra

A fentiekkel azonos sorrendet adnak más, a pártok egymástól való távolságát firtató közvéleménykutatások eredményei is.⁷ (A politikai szakértők egy részének véleménye — és a szerző álláspontja is — ettől némileg eltér. Ezek szerint az SZDSZ és a FIDESZ fordított sorrendben helyezkedik el a skálán.)

Egy másik empirikus elemzés szerint (Angelusz–Tardos 1992: 173) a parlamenti pártok szavazótáborai a „haladáshit–mintaörzés” ideológiai tengely mentén a következőképpen helyezkedtek el 1991 elején: MSZP (+4, 27), SZDSZ (+3,84), FIDESZ (+3,67), MDF (+0,54), FKgP (–4,34), KDNP (–8,86).

Az egyes pártok szavazótáborának elemzése azt mutatja, hogy bal- és jobboldal elválása korrelációt mutat a szavazótáborok bizonyos szociokulturális jellemzőivel. A szavazói viselkedést és a pártpolitikai hovatartozást legerősebben meghatározó tényezővé a *vallás* vált. A vallásosabbak és a gyakoribb templombajárók inkább a jobboldali pártok, a vallásukat nem gyakorlóik vagy ateisták inkább a szocialisták és a liberálisok szavazói, szimpatizánsai voltak.⁸ Ez megfelel annak az általános európai trendnek, amely szerint a vallásosabb, értékrendjében konzervatívabb szavazók nagyobb arányban preferálják a jobb-, mint a baloldal pártjait. Az ateista, illetve vallását nem gyakorló szavazók viszont inkább a bal-, mint a jobboldal szavazói (lásd pl. Broughton 1988).

Az osztályhelyzet szerepe ugyanakkor elhanyagolható volt. Az osztályszavazat indexe igen alacsony, vagy egyenesen negatív értéket mutatott.⁹ Ez is arra utal, hogy az 1990-es választásokat követő időszakban

bal- és jobboldal a magyar politikában elsősorban ideológiai és érték-, nem pedig gazdasági és érdektagoltságot jelent.

Kormányalakítás, koalícióképzés

A baloldal–jobboldal tengely érvényességének egyik legfontosabb „tesztje”, hogy vajon a politika főbb szereplői, a politikusok, politikai pártok számára mennyire szolgál iránytű gyanánt a hatalmi pozíciókért folytatott politikai versenyben. Nos, erre a kérdésre a magyar politikában egyértelmű választ találunk. Az 1990-es választások óta Magyarországon a *baloldal–jobboldal dimenzió vált a koalícióképzés, a kormányalakítás kritériumává*: az MDF–FKgP–KDNP hármassal jobbközép koalíciós kormány alakult. A kormánynak baloldali liberális (SZDSZ, FIDESZ) és szocialista (MSZP) ellenzéke jött létre.¹⁰

A baloldal–jobboldal skála középső tartományában helyet foglaló liberális centumpártként számon tartott SZDSZ és FIDESZ közül az előbbi valójában inkább *baloldali liberális* párt, amilyen például a nyolcvanas évek első felének brit liberális–szociáldemokrata pártszövetsége (majd liberális demokrata párt), s nem jobboldali liberális, mint például a Giscard d’Estaing vezette francia UDF.¹¹

Fontos hangsúlyozni azt is, hogy az ideológiai alapú koalícióképződés visszahat a politikai diskurzusra, tovább strukturálja a politikai palettát, és választói szinten is formálja, erősíti az ideológiai konfliktusok mentén kialakult politikai tagolódást és pártpreferenciákat (Tóka 1992).

A politikai diskurzus tematikája

Szerepet játszik-e a baloldali–jobboldali ideológiai tagoltság a politikai vitákban? Milyen hatással van a politikai diskurzusra? Ha áttekintjük az 1990–1992-es évek politikai tematikáját¹², akkor látható, hogy a politikai diskurzust meghatározó kérdések besorolhatók a bal–jobb tengely mentén, továbbá az is látható, hogy az ellenzéki pártok a politikai–ideológiai kérdések többségében jellegzetesen baloldali, a kormánypártok pedig jellegzetesen jobboldali álláspontot foglaltak el. Ezt foglalja össze az 5. táblázat.

5. táblázat

TÉMÁK	BALOLDAL <i>ellenzéki pártok</i>	JOBBOLDAL <i>kormánypártok</i>
VISZONY A KOMMUNISTA RENDSZERHEZ		
kárpótlást nyújtani	nem	igen
büntetőjogi igazságtételt	nem	igen
személyi tisztogatásokat	nem	igen
TÖRTÉNELMI TRADICIÓK		
	forradalmak (szakítás)	ezeréves államiség (kontinuitás)
címer-vita	Kossuth-címer	koronás-címer
ünnepek	március 15.	augusztus 20.
NEMZETI KÉRDÉSBEN		
határokon túli	„gyenge”	„erős”
magyar kisebbségek	emberi jogi kérdés	nemzeti kérdés (kollektív jogok)
ÁLLAM-EGYHÁZ VISZONY		
fakultatív iskolai hitoktatás	antiklerikális	klerikális
egyházi iskolákkal szembeni	nem	igen
attitűd	negatív	pozitív
MORÁLIS KÉRDÉSEK		
abortusz	abortusz-párti	abortusz-ellenes
EMBERI JOGOK vs. ÁLLAMI AUTORITÁS		
rendőrségi jogkör	szűkítő	bővítő
deviáns csoportokkal	„puhább”	„keményebb”
szembeni hatósági	(megengedőbb)	
magatartás		
VÉDELMI POLITIKA		
	„puhább”	„keményebb”

Gazdasági dimenzió

A gazdasági dimenzió nemcsak alárendelt jelentőségű volt a magyarországi politikai versenyben, de a kép emellett meglehetősen konfúzus, bal- és jobboldal körvonalai itt a leginkább elmosódtak.

Ennek egyik oka az 1989–1990-es politikai paletta sajátosságaiiban keresendő. Hiszen akkor egyrészt minden parlamenti párt piacbarát és az állam szerepét csökkentő gazdaságpolitikát hirdetett — hiányzott a gazdasági baloldal —, másrészt a politikai retorikában mégis jelentős

eltérések voltak megfigyelhetők. Az SZDSZ és a FIDESZ a többi pártnál radikálisabb „piacosítási” politikát hirdetett, etatistának és nacionalistának nevezte az ideológiai jobboldal gazdaságpolitikáját. Az 1989–1990-es pártprogramok tartalomelemzése azt mutatta, hogy a gazdasági bal–gazdasági jobb skálán az MSZP, az MDF a KDNP és az FKgP egyaránt a centrum közelében, míg az SZDSZ és a FIDESZ tőlük jobbra helyezkedett el. A választói attitűdök vizsgálata alapján ettől némileg eltérő kép rajzolódik ki. Míg az SZDSZ és a FIDESZ szavazói mutatnak a leginkább jobboldali, az MDF szavazói pedig mérsékeltbben piacbarát preferenciákat a gazdasági bal–jobb tengelyen, addig az MSZP, a KDNP és az FKgP szavazói egyaránt a nagyobb állami beavatkozás hívei.

Ezt az „inkonzisztens” tagoltságot tükrözték az első politikatudományi elemzések. A kelet-európai pártpolitikai paletta legátfogóbb elemzése szerint (Kitschelt 1991) a sajátos gazdasági attitűdök miatt a kelet-európai politikai paletta élesen eltér a nyugat-európaítól. Nyugat-Európában a politikai baloldal a gazdasági baloldallal, a politikai jobboldal a gazdasági jobboldallal kapcsolódik össze, ezzel szemben Kelet-Európában — s azon belül Magyarországon is — a két dimenzió metszi egymást. Nincs konzisztencia sem politikai és gazdasági baloldal, sem pedig politikai és gazdasági jobboldal között. Politikai baloldal gazdasági jobboldallal kapcsolódik össze (lásd a liberális pártokat), politikai jobboldal gazdasági baloldallal kapcsolódik össze (lásd a konzervatív–nemzeti etatizmust). A konzisztens bal–jobb tengely helyett így egy *konzervatív–liberális tengely* mentén tagolódik a magyar politika.

Véleményem szerint ez az elemzés a nyugat-európai és a magyarországi politikai palettát tekintve egyaránt pontatlan. Először is eltekint attól, hogy az inkonzisztencia a liberális pártok esetében Nyugat-Európában is hagyományosan fennáll.¹³ De pontatlan az elemzés Magyarország vonatkozásában is. Különösen akkor, ha az 1990-es választások óta eltelt időszak folyamatait is figyelembe vesszük. E folyamatok következtében 1992-re a helyzet sokat változott:

- a gazdasági dimenzió fontosabbá vált, ami a politikai szereplőket álláspontjuk tisztázására kényszerítette;
- a hosszabb időintervallum lehetőséget kínált a retorikán és jelszavakon túlmutató gazdaságpolitikai program kidolgozására;
- világossá vált az is, hogy a politikai retorika és a tényleges gazdaságpolitika között nincs feltétlen konzisztencia.

Mindezek eredményeként sokat tisztult, illetve változott a kép.

1. Míg az ideológiai értelemben jobboldali pártok általános gazdaságfilozófiája erőteljesebben intervencionalista, mint a liberálisoké, addig a jobbközép pártokból összeállt kormánykoalíció tényleges gazdaságpolitikája az 1990–1992-es időszakban egyértelműen *liberális*. Jellegetesebb elemei:

- inflációellenes politika (pl. a reálbérek emelkedésének elkerülése, restriktív monetáris politika, reálfelértékelő árfolyam-politika);

- a keynesiánus keresletteremtés elkerülése;
- az ágazati és iparpolitika hiánya;
- a hatékony csőd eljárás intézményesítése;
- az állami szektor leépítése (privatizáció, kárpótlás, köztisztviselőknek történő vagyonátadás);
- a gazdasági érdekcsoportok (szakszervezetek, agrártermelők) redisztribúciós követeléseinek az elutasítása;
- az adókedvezmények körének a szűkítése;
- megkezdődött az állami szociálpolitika átalakítása (a munkanélküli segélyezés rendszerének kiépítése, a társadalombiztosítás elválásztása a költségvetéstől).

2. A kormányt a retorika szintjén gazdasági etatizmussal és intervencionizmussal vádoló parlamenti ellenzék a gazdaságpolitikában nem tudott „igazi” liberális alternatívát szembeállítani ezzel. A parlamenti ellenzék tényleges gazdaságpolitikai javaslatok a kormánypolitikához képest gyakran intervencionista vagy redisztribúciós irányultságúak. Különösen így volt az iparpolitika, a foglalkoztatáspolitikai és a szociálpolitika területén. A koalíciós kormány liberális, azaz jobboldali gazdaságpolitikájával szemben az MSZP egyértelműen, de olykor az SZDSZ is baloldali kritikát képviselt. S bár például a szociálpolitika baloldali kritikáját a FIDESZ nem támogatta, átütő, a kormánypolitikával szemben alternatívát jelentő, komoly liberális–jobboldali gazdasági programmal (pl. alternatív költségvetési politikával) a FIDESZ sem állt elő. (A FIDESZ a szakszervezeti kérdésben is eltérő, jobboldalibb pozíciót foglalt el a neokorporatív struktúrák kialakítását támogató SZDSZ-hez képest.)

3. A kormánykoalíció és az ellenzék elképzelései között két területen voltak igazán nagy különbségek

a) A gazdaság átalakításának, a piaci reformok bevezetésének az üteme. Ebben az ellenzék, különösen az SZDSZ és a FIDESZ radikálisabb volt a kormánykoalíciónál: gyorsabb változásokat követelt (pl. a privatizáció terén, a költségvetés hiányának csökkentése kérdésében).

b) A centralizáció–decentralizáció kérdése, amely a gazdaság területén az állami szektor irányítását, ezen túl az állam egész intézményrendszerét, a közigazgatást is érinti. A liberális, sőt a szocialista ellenzék is a decentralizáltabb, a kormánykoalíció a centralizáltabb megoldások mellett érvelt.

A radikalizmus vs. gradualizmus és a centralizáció vs. decentralizáció ellentéte fontos különbségeket mutat, de nem utal baloldal és jobboldal közötti különbségre sem gazdasági, sem pedig politikai–ideológiai értelemben.

4. A gazdasági dimenzió áttekintését összefoglalva megállapíthatjuk, hogy baloldal és jobboldal megkülönböztetése ebben a dimenzióban is releváns a magyar politikában, még ha a kontúrok elmosódottabbak is mint a politikai–ideológiai dimenzióban. 1990–1992 között kialakult egy jobboldali–liberális koalíciós gazdaságpolitika és annak egy baloldali szocialista ellenzéke. A liberális pártok pozíciója meglehetősen ambiva-

lens: különösen így van ez az inkább szociálliberális SZDSZ esetében. Talán csak a FIDESZ pozíciója helyezhető a kormánypolitikához képest jobbra, bár nem igazán karakteres.¹⁴

A képet tovább színezi, hogy a kormány jobboldali-liberális gazdaságpolitikájának a koalíciós pártokon belül is komoly ellenzéke van, különösen a „keresztényszociális” KDNP és az agrárprotekcionista FKgP irányából.

ÖSSZEGZÉS

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy Magyarországon a politikai élet pluralizálódását követően a baloldal–jobboldal skála a politika és a pártok közötti verseny legfontosabb értelmező és vonatkoztatási keretévé vált. Magyarországon a baloldal–jobboldal elsődlegesen a politikai-ideológiai dimenzióként alakult ki és releváns, mivel a gazdasági dimenzióban a kép eleinte elmosódottabb és konfúzusabb volt, de legfőképpen azért, mert a gazdasági dimenzió háttérbe szorult.

Az 1990–1992 közötti tendenciák azt mutatják, hogy a gazdasági konfliktusok szaporodnak, fokozatosan a gazdasági bal–jobb is kialakult, és többé-kevésbé az ideológiai bal–jobb tengelyhez illeszkedik. Az ideológiai-politikai és a gazdasági bal–jobb skála között az inkonzisztencia azonban továbbra is jelen van. Részben a liberális pártoknál (közülük is elsősorban a FIDESZ esetében) mutatkozik, miként a nyugat-európai politikai palettán általában, de az FKgP és a KDNP esetében is. A kép tehát még mindig ambivalens, ami azt a lehetőséget is magában hordozza, hogy a pártok közötti verseny kétdimenziós szerkezetűvé alakul. A politikai-ideológiai dimenzió „kezdetektől” meglévő dominanciája, valamint a kormánykoalíció és az ellenzék közti ideológiai polarizáció erősödése miatt azonban rövid és középtávon ez látszik a kevésbé valószínű perspektívának.

*

Írásom első részében igyekeztem bemutatni, hogy baloldal és jobboldal két alapvető világnézeti és politikai tradíció Nyugat-Európában. A 20. században létrejött kompetitív demokráciákban a bal–jobb skála a pártok közötti verseny elsődleges kódrendszerévé és értelmezési keretévé vált, és az is maradt, mégha teljes konzisztencia — miként az 1. táblázat és az 1. ábra mutatta — nem is alakult ki ideológiai és gazdasági bal–jobb skála között. Írásom második részében azt mutattam ki, hogy az 1990-es választásokkal Magyarországon újból létrejött versengő többpártrendszer is ebbe az általános európai hagyományba illeszkedik.

JEGYZETEK

- ¹ Ez a vélemény elsősorban a politikai publicisztikában és a politikai folyamatokat elemző sajtócikkekben és szóbeli vitákon jelenik meg. Szisztematikus kifejtéssel magam nem találkoztam.
- ² A pártoknak a szavazatokért folytatott versenye Downs *racionális* modelljében is kitermelte az ideológiát, amely révén értelmezhetővé vált a verseny egydimenziós jellege.
- ³ De ez a helyzet az Európában érvényes gazdasági/ideológiai bal–jobb koordinátarendszer szerint „inkonzisztens” argentin *perónizmussal*, vagy általában is a dél-amerikai *populista* pártokkal: a centrumba kerülnek.
- ⁴ Írásom második részének téziséét korábban egy rövid cikk keretében — szisztematikus kifejtés nélkül — már megfogalmaztam (lásd Körösenyi 1991).
- ⁵ Ennek megfelelően tárgyalta a magyarországi politikai irányzatokat pl. Bozóki András is (1990: 184–192).
- ⁶ A pártok karakteréről máshol bővebben írtam (lásd Körösenyi 1990).
- ⁷ Lásd a Medián Kft. 1991. szeptemberi közvélemény-kutatásának az eredményeit: *HVG*, 1991. november 16. 74–76. old.; illetve a Szonda–Ipsos vizsgálatait: *Népszabadság*, 1992. november 25. 1. és 11. old.
- ⁸ Ez a tendencia a választásokat követő két esztendőben tovább erősödött (lásd Tőka 1991).
- ⁹ Az osztályszavazat indexe egy vizsgálat szerint 1989 márciusában -2 , 1990 márciusában pedig $+7$ volt (Bruszt–Simon 1992).
- ¹⁰ A kommunista–antikommunista tagoltság, amely az 1987–89-es időszakban meghatározta a pártok elhelyezkedését a politikai palettán, 1990 tavaszától fokozatosan háttérbe szorult.
- ¹¹ A liberalizmus baloldali és jobboldali irányzatairól bővebben lásd a szerző egy korábbi írását (Körösenyi 1988).
- ¹² Lásd erről a szerző egy másik írását (Körösenyi 1992).
- ¹³ Mint korábban kimutattam, a liberális pártok nem azért vannak a konzisztens baloldali és konzisztens jobboldali pártok között általában a centrumban, mert valamiféle „középutas” irányzatot képviselnek. Azért kerülnek a centrumba, mert pozíciójuk többnyire inkonzisztens: az ideológiai dimenzióban a baloldalon, a gazdasági dimenzióban a jobboldalon foglalnak helyet.
Ez a 20. század egészét tekintve jellemző kép az utóbbi egy-két évtizedben annyiban módosult, hogy az 1970–1980-as évek neoliberais fordulata idején a liberális pártok egy része (pl. a brit) nem követte a konzervatív pártokat a gazdasági liberalizmus irányába, s a jóléti állam pozícióit védelmezve gazdasági értelemben is baloldalra, vagy a centrumba kerültek.
- ¹⁴ A két liberális párt gazdasági pozíciója közül a FIDESZ-é inkább neoliberais, mentes az SZDSZ-ben megnyilvánuló szociálliberális/szociáldemokrata orientációtól. A FIDESZ továbbá a neokorporatív alkurendszer kialakulásával szemben elutasító álláspontot foglalt el, ami az SZDSZ-re nem jellemző.

HIVATKOZÁSOK

- Almond, G.–B. Powell 1978. *Comparative Politics. System, Process and Policy*. Harper and Collins
- Anglusz Róbert–Tardos Róbert 1992. Hitek, pártok, politikák. Ideológiai átrendeződések Magyarországon. *Világosság*, 3.

- Bell, D. 1960. *The End of Ideology*. Free Press
- Bozóki András 1990. A politikai irányzatok Magyarországon. In: Kurtán S.–Sándor P.–Vass L. (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve 1990*. AULA-OMKK
- Broughton, D. 1988. The Social Base of Western European Conservative Parties. In: Girvin, B. (ed.) *The Transformation of Contemporary Conservatism*. Sage 193–224.
- Bruszt L.–Simon J. 1992. A Nagy Átalakulás. *Politikatudományi Szemle*, 1.
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. Harper & Row
- 1990. Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, 9.
- Hayek, F. A. 1976. *The Constitution of Liberty*. Routledge and Kegan Paul
- Kitschelt, H. 1991. The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society*
- Kovács É.–Tóth I. J. 1992. Ki mit mondott 1990-ben? Választási pártprogramok tartalom-elemzése. *Politikatudományi Szemle*, (1. évf.) 1.
- Körösnéyi András 1988. A neoliberalizmus gyökerei a konzervatív filozófiában. In: Szoboszlai György (szerk.) *Változás és alternatívák*. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve 1988. Budapest, 247–252.
- 1989. Ideológia és pragmatizmus. In: *Pártok és rendszerek*. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve 1989.
- 1990. Pártok és választók. *Mozgó Világ*, 8.
- 1991. Politikai tagoltság, 1990. In: Kurtán S.–Sándor P.–Vass L. (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve 1991*. Ökonómia–Economix Rt.
- 1992. Wahlen, Parteien und Politik in Ungarn. MS, *Forschungsprojektes über Parteien und Parteiensysteme in Osteuropa*. Konrad Adenauer Stiftung
- Lawer, M.–N. Schofield 1991. *Multiparty Government. The Politics of Coalition in Europe*. Oxford University Press
- Sani–Sartori 1983. Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies. In: Daalder, H.–P. Mair (eds.) *Western European Party Systems*. Sage
- Simon János 1992. A demokrácia „másnapja” Magyarországon. In: Kurtán–Sándor P.–Vass L. (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest
- Tóka Gábor 1991. Az összes választási eredmény elemzése. In: Gyekiczky András (szerk.) *Hol tart a szabad gondolat?* Budapest: Politikai Tanulmányok Intézete Alapítvány, 165–193.
- Tóka Gábor 1992. *Changing Dimensions of Party Competition: Hungary 1990–91*. Paper presented for the conference on „Elections and Political Stability in East Central Europe”, Princeton, June 1–5.

